

Nye kyrka

Antikvarisk medverkan i samband med omläggning av spåntak
och lagning av takstolar,
Nye socken i Vetlanda kommun, Jönköpings län, Växjö stift

Nye kyrka

Antikvarisk medverkan i samband med omläggning av spåntak
och lagning av takstolar,
Nye socken i Vetlanda kommun, Jönköpings län, Växjö stift

Jönköpings läns museums dnr: 2020-011
Länsstyrelsens dnr: 433-8734-2019

Rapport och foto: Margareta Olsson
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Distribution: Digital pdf

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr I2018/00079.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2024

Innehåll

Inledning.....	5
Syfte.....	5
Historik.....	5
Beskrivning inför åtgärder.....	6
Spåntak på sakristian och långskeppets norra takfall.....	6
Sakristians takstolar.....	8
Vidtagna åtgärder.....	9
Spåntaksarbeten.....	9
Lagningar i sakristians takstolar.....	10
Återmontering av takbottenpanel på sakristians tak.....	14
Övriga arbeten.....	14
Tjärbehandling.....	14
Ommålning och förgyllning av smidesspira.....	15
Komplettering av takpapp på taklist.....	15
Dendroprover.....	15
Byggnadshistoriska noteringar.....	15
Långskeppets norra takfall.....	15
Sakristians spåntak.....	17
Sakristians takstol.....	17
Sammanfattning.....	18
Administrativa uppgifter.....	19
Referenser.....	19
Arkiv.....	19
Tryckta källor och litteratur.....	19
Bildbilaga takstolslagningar efter färdigställande.....	20
Östra sidan av taklaget.....	20
Västra sidan av taklaget.....	22
Spåntaken efter färdigställande den 12 oktober 2022.....	23

Utdrag ur digitala fastighetskartan.

Inledning

Vetlanda pastorat genomförde 2021–22 en omläggning av vissa av spåntaken på Nye kyrka. Länsstyrelsen lämnade tillstånd till åtgärden den 9 januari 2020. Spåntaksarbetena påbörjades hösten 2021 av Hälsinge Takspån AB utifrån en offert daterad 2020-06-02. Under pågående upptäcktes långtgående rötskador i sakristians takstolar. De lagningar som dessa skador föranledde genomfördes sommaren 2022 av timmerman Marcus Samuelsson, Tranås. Samme hantverkare slutförde senare samma år spåntäckningen på sakristian. Takstolslagningar utfördes efter samråd med länsstyrelsen och inom ramen för redan beviljat tillstånd. Slutbesiktningar ägde rum dels 23 juni 2022 (före igenslagning av taket), dels den 12 oktober 2022.

Beslutet stadgade att arbetena skulle följas av antikvarisk medverkan. Vetlanda pastorat anlidade Jönköpings läns museum för denna medverkan. Handläggare har varit antikvarie Margareta Olsson och vid två byggmöten antikvarie Anders Franzén. Den förstnämnda har sammanställt föreliggande rapport. Rapporten sammanfattar vilka arbeten som utförts, vilka antikvariska aspekter som beaktats samt hur slutresultatet blev. Dessutom tas de byggnadshistoriska noteringar, som gjordes i samband med arbetena, upp.

Syfte

Arbetena föranleddes av att spåntaken på kyrkans norra takfall och på sakristian var bristfälliga. Omläggningen syftade till att återställa en tät och teknisk fullgod taktäckning på kyrkan. Omläggningen utfördes med spån i samma utförande som de befintliga. Spånen höll överlag en hög kvalitet men var trots detta inte genomgående av kärnfuru. Takstolslagningarna på sakristian utfördes med mycket stor varsamhet och respekt för takstolens höga ålder.

Syftet med antikvarisk medverkan var att försöka tillgodose ett antikvariskt tillfredsställande slutresultat i linje med länsstyrelsen tillstånd samt att därutöver dokumentera utförda åtgärder i allmänhet och eventuella kulturhistoriska iakttagelser i synnerhet.

Historik

Nye kyrka är medeltida och lär ha uppförts, med rakslutet kor, någon gång i slutet av 1200-talet. Sakristian antas ha tillkommit först på 1400-talet, en datering som grundas på en stilhistorisk bedömning av smidesdörren mot koret. Kyrkan ska ha brandhärjats i samband med något av de dansk-svenska krigen, antingen 1520, 1563–70 eller 1611–13. Sakristians nuvarande takstolar bör därmed härröra från återuppbyggnaden efter denna brand.

Spåntäckningen på kyrkans södra takfall ska enligt uppgift från sockenstämman ha lagts om 1590. År 1629 lades spåntäckningen på kyrkans norra takfallet om och i slutet av 1600-talet åter igen dags med en omläggning av kyrkans södra takfall.

Nye kyrka före arbetenas uppstart i juli 2020.

Brädan med handskriven inskription från 1901 som påträffades på sakristians vind. Inskriptionen lyder: "Denna dag den 19 sept 1901 blev detta tak omtäckt med nya brädor och papp efter att ha varit täckt med skradda brädor och ekspån som legat på sedan den 15 juni 1775. Då upptäcktes att kyrkan blivit härjad av eld, antagligen bränd av Danskarne vid deras ströftåg i krigens hets. Omtäcktes af Alfred och Edvard Svahn och Anders Hultman, Fröderyd 1901".

Sakristinas västra takfall före rivning av spåntäckning.

Kyrkans torn byggdes år 1768. Samtliga tak på kyrkan ska 1775 ha täckts om med ekspån och några år senare strukits med rödtjära.

Kyrkan erhöll sin nuvarande utbredning och utseende efter en tillbyggnad 1832–34, då det rundade koret i väster tillkom. Under nästföljande år lades spåntaken på kyrkans långskepp om. Tornets övre del byggdes om 1890 och fick sin nuvarande resning och höga takspira. Tornaket och långhusets södra takfall täcktes samtidigt med nya ekspån och spåntaken tjärades.

Enligt en handskriven inskription på sakristians vind ska detta tak ha lagts om med nya brädor och papptak 1901 (se bild). Dessförinnan skulle taktäckningen med ekspån från 1775 ha legat kvar och uppges under det sena 1800-talet ha varit mycket bristfällig. Sannolikt kan de skador som nu upptäcktes i takstolarna ha uppkommit under denna tid. År 1910 ersattes spåntaket på långhusets norra takfall med svartmålad järnplåt. Vid en restaurering av kyrkan 1934–35 lades året spån på sakristians tak.

Vid en större utvändig restaurering av kyrkan 1991–92 lades samtliga spåntak på kyrkan om, utom på långskeppets nordsida och på sakristian. De båda återstående takytorna lades istället om 1995–96. Spåntaksarbetena på 1990-talet utfördes med maskinklurna furuspån som fördoppats i tjära. I handlingarna uppges att täckningarna avses att förses med inskottsplåtar av bly och att nya plåtrännalar ska monteras.

Beskrivning inför åtgärder

Spåntak på sakristian och långskeppets norra takfall

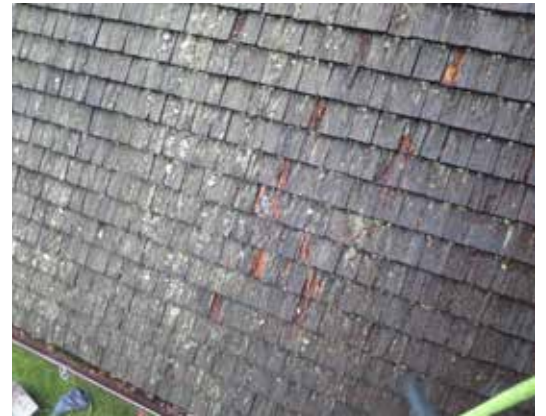
Taktäckningarna på de berörda takytorna var lagda 1995–96. De var utförda med maskinkluven furuspån, fördoppade i tjära, och av standardformatet 46 cm långa samt med rakt kapade framkanter. De var lagda i s k trelagstäckning med ett "blek" på ca 14,5 cm. Över lag var de spikade med blank trådspik men på sakristians västra takfall hade syrafast s k *kamspik* använts i den nedre hälften. Under det nedersta spånskiftet, utmed takfoten, låg dubbla s k startskift med spån. Däremot saknades s k luftningslist på dessa båda takytor något som däremot förekom på långskeppets övriga takytor, d v s åt söder samt på kortaket. Takfotsbrädans nedre kanten var täckt med en svartlackerad plåt på långhusets norra takfall. Båda taken hade sentida nockar av sågade brädor, varav de på sakristian var 19,5 cm breda samt rötskadade. I de båda rännalarna, mellan sakristians och långskeppets tak, låg lackerad svart stålplåt från 1996. Sakristians spåntäckning var vid anslutningen mot långskeppets fasad uppsvängd men inte infälld under fasadputsen. Spåntäckningen var heller inte utförd med några inskottsplåtar. Däremot låg två lager takpapp under spåntäckningen vid dessa anslutningar. Mot tornfasaden fanns anslutningslist av galvad svartmålad plåt.

Närbild av övergång mellan korets och långskeppets norra tak. Korets tak var lagt med luftninglist i takfoten medan norra takfallet saknade sådan.

Närbild av de båda takens möte samt befintlig anslutning av spånen på sakristinas tak mot långhusfasad.

Del av sakristians västra takfall med många rötskadade och nedbrutna spån.

Spåntäckningen låg något uppvikt mot putsfasaden.

Rännal av fabrikslackerad plåt med takpapp under.

Vid sakristinas norra gavel låg spåntaket på ett litet utsprång. Vindskivor saknades. Under utsprånget låg ett skift med äldre takspån i liv med fasaden. Takfotens utskjutande brädor hade äldre "brädtak" täckta med tjärstruken papp.

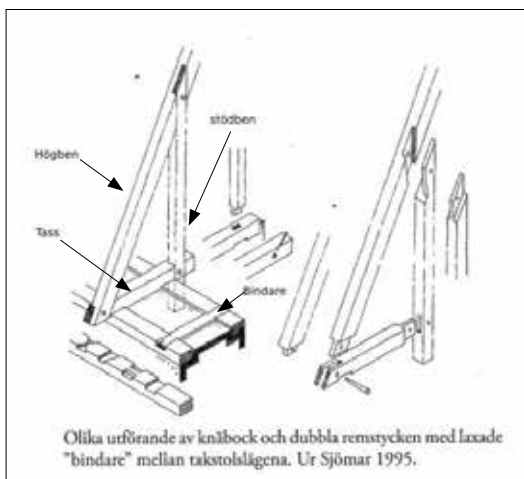
Till vänster långskeppets norra takfall före rivning av spån.

Vid en fuktutsatt punkt på sakristians västra takfall där rännaldalen slutar var takbottenpanelen kraftigt skadad av röta och insektsangrepp.

På murkrönens båda remstycken vilar takstolarna med sina knäbockar. Här syns en del av tunnvalvet samt takstolens östra upplag.

Ovan principskiss på takstol med knäbockar som vilar på dubbla remstycken. Överst till höger takstolens övre del och norra gaveln. Nederst till höger skymtar tunnvalvet och takstolens nedre östra del.

Trots att spåntäckningarna inte var mer än drygt 25 år förekom en stor mängde rötskadade spån i samtliga ytor. Rikligt med algpåväxt förekom även vilket indikerar att spånen under långa perioder varit fuktiga. Lokalt nedanför rännaldalen på sakristians västra takfall förekom svamppåväxt i spåntäckningen samt en genomgående skada i takbottenpanelen, delvis orsakad av skadedjursangrepp.

Sakristians takstolar

Sakristians tak bestod av tätt placerade takstolar av fyrkantsskrätt grantimmer. Takstolarna var av sengotisk typ med högben, handbjälkar och med s k knäbockar (av stödben och tassar) som vilar på murkrönen och dess båda remstycken (se *principskiss* till vänster). Taklaget bedöms kunna härröra från sent 1500-tal eller möjligen tidigt 1600-tal (ytorna var bearbetade med bilyxa och inte språttuggna) men innehöll äldre återanvänt timmer. Remstyckena låg inmurade i murkrönen samt var inbördes sammanbundna med laxade s k *bindare*. Sammanfogningar mellan högben och tassar var utförda med dymlingar medan övriga delar var hopfogade med grov smidd spik.

Vidtagna åtgärder

Spåntaksarbeten

Omläggningen omfattade spåntaken på sakristian och långskeppets norra takfall. Länsstyrelsens tillstånd utgick ifrån att spånen vid omläggning skulle vara kluvna furuspån samt att den skulle utföras lika befintlig spåntäckning.

Befintlig spåntäckning revs i etapper från ställning. Omläggningen utfördes med maskinkluvna furuspån fördoppade i tjära. Spånen vara framtagen av entreprenören Hälsinge takspån av råmaterial som hämtats från ett äldre skogsbestånd i Gävle kommun. Valet av spånkvalitet diskuterades initialt men beställningen utgick ifrån senvuxen furu men inte kärnfuru, vilket annars hade inneburit en högre kvalitet.

En teknisk förbättring var tillskottet av en luftningslist under nedersta spånskiftet. Luftningslisten kom att ersätta det nedersta skiktet som tidigare fanns. På sakristians takbottenpanel påträffades två lager med takpapp, vilka båda revs för att gynna uttorkningen av spånens undersida. Papptaget från 1901 dokumenterades av antikvarien före rivningen (se *Byggnadshistoriska noteringar*). Spånen lades i trelagstäckning och monterades med spikpistol med syrafast 75 mm kamspik. På sakristian (där spånläggningen utfördes av Marcus Samuelssons Bygg & Hantverk) spikades spånen för hand med 65–75 mm galvad trådspik.

Vid sakristians gavel bibehölls det äldre spånskiftet under takutsprånget. Vindskivor saknades här och detta utförande bibehölls. Vid gaveln lades de yttersta spånen så att de sköt ut ca 10 mm över taksvallens kant, i syfte att förbättra vattenavrinningen.

Nockbrädorna på sakristian byttes mot nya sågade furubrädor. Bredden på dessa avsågs att utökas något för att erhålla en tätare

De nya furuspånen höll överlag en hög kvalitet med hög täthet mellan de stående årsringarna. Däremot bestod de inte helt av kärnfuru. Till vänster pågående omläggning av kyrkans norra takfall.

Påbörjad spånläggning på sakristians västra takfall. Notera att spånen här lagts med mjukt rundad upphöjning mot fasaden. Denna spåntängning fick rivas och läggas om eftersom takstolslagningarna blev mera omfattande och takbottenpanelen behövde demonteras.

nock men kom slutligen, efter en ny bedömning, att utföras i samma bredd som tidigare.

Vid spåntäckningens anslutningar mot korfasaden, på sakristians tak, bibehölls tidigare utförande utan infällning under putsen samt med uppvinklad spånyta. Den äldre vinklade takbottenbrädan sitt tätskikt av tjärpapp bibehölls. Bedömningen var att långskeppets kraftiga takutsprång skulle ge ett visst skydd av anslutningen. Spåntäckningen lades utan några inskottsplåtar i den övre delen av taket, i likhet med tidigare. I takets nedre delar fick man trots allt lägga inskottsplåtar mellan spånen för att få till en tillräckligt tät anslutning mot putsfasaden.

Vid övergången mellan norra takfallets nylagda täckning och korabsidens befintliga spåntäckning lades stor vikt vid att en jämn spåntäckning skulle erhållas.

Nedanför de befintliga plåtrännalarna, innerst på sakristians tak, lades en kompletterade avledningsplåt. Denna syftade till att regnvatten inte fortsatt skulle ledas in under spånen från sidan. Denna utfördes av obehandlad gavlad, 0,6 mm:s, stålplåt.

Befintlig anslutningslist i plåt mot tornfasaden veks tillfälligt upp vid omläggningen. De nya spån anpassades i bredd under listen för att få till en tätare anslutning. Anslutningslisten målades om med svart linoljefärg (*Engwall & Claesson*) i tre strykningar.

Lagningar i sakristians takstolar

Under pågående takomläggning upptäcktes allvarliga rötskador i takstolarna till sakristian. Takstolarna bedöms vara ifrån 1500-talet eller 1600-talets början och innehåller återanvända delar från en äldre takstol (se *Sakristians takstolar* ovan). Skadorna var lokaliserade till de tre innersta takstolarna närmast långskeppets murade vägg, vilka var belägna direkt under takets rännalarna. Skadorna hade sannolikt uppkommit redan i slutet av 1800-talet, efter att

Det östra murkrönet, under pågående takstolsarbete, där det inre remstycket helt saknades i sektionen närmast långskeppet.

taket varit bristfälligt under en längre tid. I samband med takarbetena 1901 hade det enbart åtgärdats provisoriskt. Skadorna hade till viss del även förvärrats i senare tid av ett takläckage som uppkommit i samma läge.

Skadorna var alltså begränsade till de tre innersta takstolarna och dessutom i de nedre delarna av takkonstruktionen, både åt öster och väster. Remstyckena på båda murkrönen var i denna del så pass nedbrutna av röta att de båda innersta, belägna närmast tunnvalvet,

Takstolens västra del före påbörjad lagning. Det var främst den näst innerata takstolen som hade kraftiga rötskador och som hade lagats med påsalade brädor 1901.

Högbenet till takstol nummer två på västra sidan var kraftigt rötskadat. I knäbocken till samma takstol saknades tassan helt och stödbenets nedre ände var skadad.

Blocksågat grantimmer till lagningarna.

helt saknades i det berörda partiet. I den andra takstolen, räknat från långskeppets vägg, saknades knäbockarnas nedre "tassar" helt på båda sidorna och rötskador förekom även i båda högbenens nedre delar, upp till ungefär halva längden. Taklaget hade 1901 stöttats upp och lagats med påspikade brädor, vilka i vissa fall vilade på tunnvalvets inre anfang. Hanbjälken till takstol 2 hade vridit sig ur sitt läge, troligen som en följd av försvagningen som rötskadorna orsakat. Mindre rötskador förekom även på de båda intilliggande takstolarnas knäbockar (*takstol 1* och *3*).

Vid ett inledande möte i oktober 2021 diskuterades två alternativ till åtgärder, antingen en lagning av skadade delar eller att göra en helt ny takstol som sedan skulle placeras dikt intill den mest skadade och på så sätt avlasta densamma. Det sistnämnda alternativt motiverades utifrån att den skadade takstolen därmed skulle kunna lämnas helt orörd, vilket kunde ses som en fördel med hänsyn till dess höga ålder. Efter samråd med länsstyrelsen tog man beslutet att takstolarna skulle lagas. Resonemanget utgick ifrån att en ny sekundär takstol saknade tradition i äldre lagningsmetodik. Om resurserna hade funnits så skulle den skadade takstolen antingen lagats eller ersatts i sin helhet. Nu bedömdes att en lagning av densamma var möjligt trots skadornas omfattning.

Inför lagningarna fick takstolarna i det inre och nedre partierna av taket friläggas från sin takbottenpanel. Större sektioner av panelen demonterades varsamt både på takets östra och västra sida.

Åtgärderna på takstolarna utgick ifrån en skadebesiktning utförd av timmerman Marcus Samuelsson. De skedde även efter samråd med Karl Magnus Melin och Carl Thelin, båda sakkunnig på medeltida takstolar.

Alla lagningar utfördes med blocksågat vältorkat grantimmer av hög kvalitet vilket bilades ned till rätt dimensioner på plats. Lagningarna av remstyckena gjordes istället med furutimmer. Virket hämtades från skog i trakten av Ulrika by i Linköpings stift.

Lagningarna kom uteslutande att omfatta de tre takstolarna närmast kyrkans kor samt remstyckena i sektionen under dessa takstolar. Nedan benämns takstolarna, *takstol 1*, *2* eller *3*, angivet utifrån takstolens läge i förhållande till långskeppets vägg, där den innersta benämns *takstol 1*. Eftersom taklaget var av hög ålder var inriktningen att lagningarna skulle ske mycket restriktivt, det vill säga med begränsade iskarvningar, i stället för byten av hela delar. Samtidigt togs även hänsyn till att tillräcklig statisk bärighet kunde erhållas. Lagningarna skedde generellt med samma utförande som den befintliga takstolen och med hög exakthet i överensstämmelse.

I taklagets östra del fogades, den del av det inre remstycket som saknades, i med en helt ny del. Den nya delen blev ca 2 meter skarvades halvt i halvt med befintlig stock. Det gjordes ca 2 dm kortare än det ursprungliga, i änden mot muren, detta för att rent praktiskt kunna få stocken på plats. Det yttre remstycket lagades

Takstolslagningarna på tunnvalvets östra sida.

Två nya tassar samt ilagad ände till stödben till den två innersta takstolarna på östra sidan. Den nya infällda sektionen av det inre remstycket syns även här.

i med en halvsulning i ovansidan. En sekundärt ifylld bräda på remstyckets utsida, fick sitta kvar och kom därmed att dölja den nu gjorda lagningen i exteriören. Den ”*bindare*” som funnits mellan de båda remstyckena, men som nu helt saknades, återställdes i samma dimensioner och med liknande inlaxning i remstyckena som den förutvarande. Inför lagningen av remstyckena rensades murkrönen fria från löst liggande stenar och annat material. Inget material av byggnadshistoriskt intresse slängdes utan lades istället in på vinden. Efter att lagningarna utförts återlades all sten så att murkrönen återfick sin tidigare nivå. Någon fastmurning av remstyckena med kalkbruk utfördes inte eftersom remstycken bedömdes ligga tillräckligt fixerade utan denna åtgärd.

I de tre innersta takstolarna så byttes samtliga tassor till knäbockarna och två av stödbenen lagades i den nedre änden (takstol 1 och 3). Ett stödben fick bytas i sin helhet, nämligen det till takstol 2. Bytet fick ske eftersom båda ändarna annars skulle behöva skarvas i, något som skulle kunna riskera att försvaga konstruktionen. Stödbenen utfördes infällda halvt i halvt med tassarna samt med en förlängd ände som sköt ner på remstyckets insida i likhet med tidigare utförande. Ilagningar fick även göras av samtliga tre högben i den nedre delen i anslutning till sammanfogningen med tassan. Dessa lagningar gjordes i varierande utsträckning men i samtliga fall så att takstolens skadade knutpunkter återställdes till full bärighet. Hela den nedre hälften av takstol 2:s högben byttes ut. I den innersta takstolen, takstol 1, räckte det med en halvsulning på högbenets ovansida.

På taklagets västra sida lagades det inre, av de båda remstyckena, i med en ca 2 meter lång infälld ny del, närmast kyrkoväggen. Det yttre remstycket byttes, även det, i en del av sin längd som låg under de tre berörda takstolarna. Här bibehölls remstyckets yttre sida, detta för att undvika en större synlig lagning utvändigt i fasaden.

Ny tass och lagning i stödbenets nedre ände på takstol 2 åt väster.

Ny s k *bindare* mellan remstyckena på det västra murkrönet.

De delar av takstolarna som togs bort vid lagningen och som togs omhand och lades in på sakristians vind.

En mindre rötskada i ovensidan på den bevarade yttre delen lagades i med en halvsulning, vilken spikades fast med smidd spik. Två skadade *bindare* mellan remstyckena, som var skadade av röta, ersattes i sin helhet och fälldes in med laxning i likhet med tidigare. Vidare byttes den nedre hälften av högbenet till takstol 2 ut. Högbenet närmast långhusväggen lagades i med en halvsulning på ovensidan närmast takbotten. De tre nedre tassarna i knäbockarna har lagats i varierande grad, den mittersta har bytts ut i sin helhet. Takstol 3:s tass har skarvats i på undersidan, medan den närmast långskeppets vägg (takstol 1) har lagats i yttre änden med en bladskarv. Slutligen har de nedre ändarna på samtliga stödben lagats i med nya ändar.

Hanbjälken till takstol 3 hade rötskador på ovensidan och fick bytas ut i sin helhet.

Sammanfogningar utfördes generellt lika de befintliga dvs med bladning, halvt i halvt, och ny trädymmel där sådana förekommit. I delar som varit spikade med smidd spik, återanvändes den smidda spiken där detta var möjligt. Annars kompletterades med äldre återanvänd smidd spik. Där remstyckena återställdes gjordes skarvningen mot befintligt ramstycke med stående bladskarv, som dymlades samman från sidan.

De delar av takstolen som togs bort vid lagningen togs tillvara och lades in för framtida förvaring på sakristians vind. Vid slutbesiktningen den togs även två dendroprover för att i framtiden möjliggöra en datering av takstolen (se nedan).

Återmontering av takbottenpanel på sakristians tak

Efter att lagningarna av takstolarna färdigställts återmonterades den befintliga takbottenpanelen, inom de delar som tillfälligt tagits ned. Enstaka brädor med skador av röta eller insektsangrepp ersattes i sin helhet eller skarvades i över närmast belägna takstol. Lagningar gjordes med nya taksvallbrädor snarlika de befintliga. 28 mm:s kantade bandsågade brädor av kärnfuru användes. Vid både demonteringen och återläggningen av taksvallen togs all äldre smidd spik tillvara och återanvändes. På det västra takfallet förekom ett parti med vitmögél vilket behandlades med saneringsvätska.

Övriga arbeten

Tjärbehandling

Kyrkans övriga spåntak (långskeppets södra takfall, kortaket och tornspiran), vilka inte lades om, behandlades med furutjära. Tjäran, Furutjära klass A, Claessons trätjära, sprutades på till full mätnad. Detta arbete utfördes med klätterutrustning från lina. Först hade enstaka skadade spån på berörda takytor ersatts med nya maskinklurna furuspån. Spånen på de omlagda taken behandlades inte. Däremot penselströks nockbrädor och annat nytt trä med tjära.

Takspiran på sakristinas tak togs ned för ommålning och förgyllning på verkstad.

Ommålning och förgyllning av smidesspira

Smidesspiran på sakristians taknock togs ned för ommålning och förgyllning på verkstad. Målningen utfördes med svart linoljefärg och förgyllningen av kyrktuppen med äkta bladguld.

Komplettering av takpapp på taklist

Sakristians båda takfotsbrädor hade utskjutande delar vid gaveln. Utskotten var täckta med brädtak och äldre papp struken med beckartad tjära. Skadad takpapp kompletterades med ny förhållingspapp som spikades med pappspik. Slutligen ströks pappen med vanligt furutjära (råtjära).

Dendroprover

I samband med takstolslagningarna togs två materialprover ut från delar som tagits ur bruk. Proverna togs för att senare kunna skickas för dendrokronologisk analys. Resultatet från en sådan analys skulle kunna ge vägledning till en datering av sakristians takstol. Båda proverna sågades ut i tämligen oskadade delar av de urtagna takstolsdelarna med fogsvans och märktes tydligt, enligt följande:

Prov 1

Detta prov togs ut från det stödben som nu ersatts men som tidigare ingick i den andra takstolen från kyrkväggen och på den västra sidan. Provet hade en tydlig vankant. Foto togs av provsituationen och av stödbenets behuggningsyta i släpljus.

Prov 2

Prov 2 togs ut från ett högben som nu ersatts, men som tidigare ingick i den västra delen av den andra takstolen från långhusväggen. Provet hade möjligen en vankant. Foto togs av högbenets behuggningsyta i släpljus.

Proven togs om hand av fastighetstekniker Per Jonasson på Vetlanda pastorat, där de förvaras i avvaktan på att en dendrodatering kan utföras.

Byggnadshistoriska noteringar

Långskeppets norra takfall

Takbottenpanelen på långskeppet var av hög ålder. Denna bestod av ramsågade brädor, i vissa fall så pass finsågade att spår av sågning inte kunde urskiljas. Brädorna var av furu och ca 28 mm tjocka samt i varierande bredder. Kanterna var fasade med yxa så att ett slätt och fuktavledande taksvall (spånbottnen) bildats.

Taksvallen var välrensad från äldre spik. På ytan förekom spår av rödfärg/rödtjära från äldre spånbehandling. I brädorna strax ovanför takfoten på norra takfallet förekom ett mindre hål som

Uttagning av sågskiva för dendroprover ut ett stödben (prov 1).

Taksvallen på långskeppets norra takfall var av ramsågade brädor och sannolikt lagd 1835.

Den västra rännalen mellan sakristians och långskeppets norra takfall. I denna påträffades ett lager med tjärpapp, svartplåt därpå och överst dagens fabrikslackerade plåt. Notera även hålet i taksvallen som kan härröra från en äldre ställningsinfästning.

Papptaket från 1901 bestod av liggande pappsvåder med tjärdränkt papp struken med stenkoltjära. Pappen var spikad med klippspik i zic-zac mönster utmed underkanterna.

På sakristians tak påträffades två lager med papp, under den rivna spåntäckningen. Det övre lagret med en gråaktig underlagspapp troligen från 1934–35 samt därunder 1901 års papptak.

sekundärt satts igen med brädor. Igenspikningen var gjord med smidd spik. Enligt teori från spåntreprenören har denna typ av hål i äldre tid använts för infästning av träställning, i takstolen, i samband med spåntaksarbeten. Mitt på takfallet, i dess övre del, påträffades en kvadratisk igensättning med kantade brädor. Sannolikt härrör den ifrån när gjutjärnsaminerna i kyrkorummet togs bort 1953–54 och dess rökgångar sattes igen.

På en bräda i norra takfallets västra del fanns en ristning med inskriften "DAN 1835". 1832–34 förlängdes kyrkan och året därpå uppges i sockenstämmoprotokollen att spåntaken på kyrkan lades om. Inskriptionen indikerar därmed att en helt ny taksvall lades på långskeppets tak i samband med spånomtäckning 1835.

Vid mötet mellan sakristians och långskeppets tak bestod rännalerna av en fabrikslackerad svart plåt. Underst mot taksvallen låg en tjärpapp och ovanpå denna svartplåt. Dessa båda täckningar kan sannolikt härröra från takarbetena på sakristian 1901 (pappen) respektive på långskeppets norra takfall 1910 (svartplåten).

Sakristians spåntak

Efter att befintlig spåntäckning på sakristians tak hade rivits framträdde att undertaket var täckt med takpapp i två lager på liggande undertakspanel av cirkelsågade kantade brädor. Brädorna var 3 cm tjocka och 21 cm breda. Längst ned på det västra takfallet hade båda lagren takpapp skurits bort i en sektion utmed takfoten, sannolikt inför ett sentida byte av nedersta brädan.

Det översta skiktet var en sentida takpapp belagd med grå sand. Denna papp låg i liggande, 74 cm breda, våder och bedöms vara från 1996.

Det understa lagret papp bestod av en tjärddoppad lumpapp lagd i liggande, 75 cm breda, våder, med ett överlapp på 10 cm. Kanterna var spikade med klippspik i tätt zic-zac-mönster. Pappen har varit vikt över takfotens främre kant och undersida samt spikad där. Pappen var struken med en beckartad tjära (eventuellt stenkoltjärta). Denna papp bör härröra från 1901-års takarbeten då en taktäckning med papp uppges ha lagts på sakristian.

Takbottenpanelen från 1901 var spikad både med blank trådspik och en stor mängd äldre smidd spik.

Sakristians takstol

Många spår påträffades som visar att sakristians vind varit utsatt för brand, både i den murade gaveln och på synliga delar av långhusets takstolar. Tydliga brandspår kunde dock inte hittas varken på takstolarna eller på ovensidan av det murade tunnvalvet vilket indikerar att båda dessa konstruktioner tillkommit efter branden. Norra gavelmuren har även sekundärt förhöjts med ett par skift i murad sten. Utifrån en preliminär bedömning har det nuvarande taklaget tillkommit i samband med en återuppbyggnad efter branden, någon gång på 1500- eller i början av 1600-talet, då även gavelmuren byggdes på. Takstolarna innehåller delar från ett äldre taklag, troligen delar från 1300- eller 1400-talet. Det förekommer ristade märkningar på vissa takstolar samt enstaka hundbensfor-

En sekundär stötta av hög ålder fanns mellan högben och hanbjälke på den andra takstolen på den västra sidan. Stöttan har troligen tillkommit efter att hanbjälken vridit sig, vilket antyder att konstruktiva svagheter uppkommit tidigt.

Ovan bild av de ristningar som förekom vid mötena hanbjälke och högben, typiska för äldre takstolar som först tillverkats på byggplatsen för att sedan monteras ihop på taket.

Till vänster en av de tillfälligt urtagna tassarna med stående blandning i borte änden som varit sammanfogad med högbenet och urtag på sidan vid mötet med stödbenet. Undersidan var rötskadad.

Del av sakristians norra gavel. Denna var sekundärt påbyggd, sannolikt för att passa den nuvarande takstolen. Till höger syns bevarade ålderdomliga träkrokar utmed långhusets norra remstycke.

made spik, typiska för medeltida takstolar. Takkonstruktionen är något hafsigt byggd där bland annat vissa hanbjälkar har en dålig passform vid sammanfogningen mot högbenen. Många av knäbockarnas tassar verkar ha kapats av sekundärt, vilket skulle kunna indikera att sakristian initialt haft bindbjälkar och att dessa senare kapats av i samband med en valvslagning.

Sammanfattning

En omläggning av vissa av spåntaken på Nye kyrka utfördes 2021–22. Spånarbetena berörde kyrkans norra takfall och sakristians tak. Befintliga spåntäckningar från 1995–96 lades nu om med nya maskinkluvna furuspån fördoppade i tjära i samma utförande. Kyrkans övriga spåntak lagades och behandlades med furutjära.

I samband med arbetena upptäcktes allvarliga skador på sakristians takstolar. Skadorna var så pass långtgående att bärigheten i takkonstruktionen påverkats och deformationer uppstått. Ett omfattande och nödvändigt lagningsarbete utfördes nu av kunnig timmerman. Lagningarna berörde de tre innersta takstolarnas nedre delar samt underliggande delar av remstyckena. Stor vikt lades på att i möjligaste mån begränsa ingreppen i den ålderdomliga konstruktionen. Dessutom utfördes lagningarna med den befintliga takstolen som förlaga vad gäller utförandet.

Vid slutbesiktningarna sommaren och hösten 2022 godkändes samtliga arbeten utan några direkta anmärkningar.

De nya kompletterande galvade plåtarna under rännalarna var omålade vid slutbesiktningen. Dessa avses att målas med svart linoljefärg om ett 10-tal år när kromateringsskiktet på plåten brutits ned. De nya spåntäckningarna på sakristians tak och kyrkans norra takfall är i behov av tjärstrykning inom en femårsperiod efter slutförd läggning, alltså senast 2027.

Den förgyllda tuppen på smidesspirans topp bär det instansade årtalet "1768". Spiran har därmed sannolikt tidigare suttit på tornet, vilket uppfördes detta år.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr: 433-8734-2019
 Jönköpings läns museums dnr: 2020-011
 Byggherre: Vetlanda pastorat
 Entreprenör: Hälsinge Takspån AB
 Sidoentreprenör takstolslagning: Marcus Samuelsson Bygg & Hantverk AB, Tranås
 Sidoentreprenör målning vindflöjel: Bröderna Håkansson Måleri AB, Nässjö
 Antikvarisk medverkan: Margareta Olsson
 Rapportansvarig: Dito
 Rapportgranskning: Anders Franzén
 Län: Jönköpings län
 Kommun: Vetlanda kommun
 Socken: Nye socken
 Fastighetsbeteckning: Nye 3:1

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Arkiv

Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm (ATA)

Handlingar rörande Nye kyrka

Jönköpings läns museum (JLM)

Handlingar rörande Nye kyrka

Riksarkivet, Stockholm

Kungliga Överintendentsämbetets arkiv. Frågelista om taktäckningsmaterial på kyrkor 1911.

Tryckta källor och litteratur

Bjugert, Hilding. 1973. *Nye kyrka och församling*.

Sörensen, Mattias. 2006. *Nye kyrka, Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning*. Jönköpings läns museum, byggnadsvårdsrapport 2006:118.

Yttre sammanfogning mellan högben och bindbjälke till en av långhusets medeltida takstolar. Notera de huggna timmermansmärkena samt förekomsten av sot. Det sistnämnda utgör sannolikt spår efter branden på 1500- eller i början av 1600-talet då sakristians tak troligen totalförstördes. Kyrkans övriga tak verkar ha klarat sig.

Bildbilaga takstolslagningar efter färdigställande Östra sidan av taklaget

Större lagning av högbenet i takstol 2.

Mindre lagning av högbenet samt byte av tass i takstol 3.

Lagning av nedre änden på stödbenet till takstol 2. Stödbenen gick ned på insidan av remstycket och på så sätt hindrade det takstolarnas nedre delar från att tryckas ut i sidled. Denna statiskt sett viktiga detalj bibehölls vid lagningen.

Till höger ett befintligt stödben till takstol 3 bredvid ett utbytt i takstol 2.

Ny rekonstruerad s k *bindare* mellan remstyckena åt öster.

Befinlig takbottenpanel på östra takfallet efter återläggning. De ljusare brädorna är nya. De ersatte äldre rötskadade brädor. Till vänster i bilden syns även den nya hanbjälken som fick bytas i takstol 3.

Västra sidan av taklaget

I takstol 1 gjordes lagningar av både befintlig tass och stödben. En halvsulning vidtogs på högbenets ovansida.

I takstol 2 byttes den nedre halvan av högbenet upp till mötet med hanbjälken samt hela tassens. Stödbetet lagades i den nedre änden.

Det yttre remstycket ersattes i ett längre parti. För att det ålderdomliga remstycket skulle kunna behållas i sin utvändigt synliga del bibehölls en smal remsa av remstycket. En mindre halvsulning gjordes i ovansidan av denna del.

I den tredje takstolen gjordes enbart en halvsulning i tassens undersida.

Spåntaken efter färdigställande den 12 oktober 2022

Sakristian efter färdigställd spåntäckning och med nyanockbrädor.

Spåntakens anslutningar mot långskeppets fasad utfördes lika tidigare med uppvikt spånnya mot fasaden. Den blev dock något mera vinklad och inte lika mjukt rundad som tidigare.

Anslutning mot fasad lades till skillnad mot tidigare med inskottsplåtar i de nedre delarna av taken. Syftet var att få till en tätare anslutning och undvika framtida täckage.

Den förlängda ränn dalen på sakristians östra takfall.

Plåten i ränn dalarna bibehölls men kompletterades med en ny stålplåt i nederkanten för att erhålla ett tätare utlopp på spåntaket.

Smidesspiran från 1768 återmonterad efter ommålning och förgyllning.

Närbild av takfoten på sakristian. Under spåntäckningen lades en s k luftningslist. Denna placerades något indraget och blev därmed nästan osynlig. Taksvallen hade tidigare förlängts i nederkanten med en list, sannolikt i samband med att nya takrännor monterades på 2010-talet.

På kyrkans södra takfall och på kortaket lagades enbart befintlig spåntäckning i med nya spån. Lagningan syns som mörkare partier på bilden.

Kyrkans övriga spåntak efter tjärbehandlingen 2022.

Under åren 2021–22 lades vissa av spåntaken på Nye kyrka om. Arbetena gällde kyrkans norra takfall och sakristians tak. Spåntaken var sentida och lades nu åter om med maskinkluvna furuspån. I samband med arbetena upptäcktes omfattande skador på sakristians takstolar vilka lagades med traditionell timmerlagningsteknik. Takstolarna var sannolikt från en återuppbyggnad efter en brand som skett i samband med något av de många dansk-svenska krigen på 1500-talet eller i början av 1600-talet. Intressanta spår hittades i takstolen och på sakristians vind, vilka har gett nya kunskaper om kyrkans historia.

